

A vers hitele

SZÉKELY SZABOLCS: A BESZÉLGETÉS TÖRTÉNETE

Székelly Szabolcs a nyolcvanas években született magyar költők egyik legjobbjika, a Magvető Időmérték-sorozatában 16 évnyi kötetcsendtel követően tavaly megjelent verseskötve, *A beszélgetés története* legalábbis számomra erről tanúskodik. A „legjobbak” meghatározása persze az értekezői preferenciák függvénye: e kritikai formát öltő rövid eszmefuttatásban azt igyekszem megfogalmazni, hogy az új könyv alapján miért tartom Székelly Szabolcsot korosztálya egyik legjobb költőjének.

*A beszélgetés története*nek első öt ciklusában 54 darab számozott költemény szerepel, az utolsó ciklusban pedig két, címmel ellátott hosszúvers. A számozott szövegek mindegyike tizennégy soros, a kötetnek tehát elemi mondandója van a szonettformáról, illetve a szonettformával összefüggő szerelmi líráról. A formai koncepciónak vannak kortárs előképei: a legismertebb talán Tandori Dezső *Még így sem* című 1978-as kötete, ám míg Tandori könyve a szonetről alkotott fogalmak radikális kitágításában érdekelt, addig *A beszélgetés története*nek darabjai kevésbé tűnnek formai provokációnak. Sok esetben inkább álszonettek Székelly Szabolcs versei, a kötet első olvasásakor egy ideig nem is voltam meggyőződve róla, hogy minden egyes költeménynél indokolt a tizennégy soros forma alkalmazása, végül viszont összeállt a könyv, hála a koncentrált témakezelésnek, az egymásba íródó motívumoknak, illetve a kivételes poétikai tudatosságnak.

A kötet ízig-vérig 21. századi jelenségekkel foglalkozik. Mi történik a házassággal, ha megérkeznek a gyerekek? Mit jelent folyamatosan dolgozni a másik és önmagunk szeretetén, és időről időre belebukni az erőfeszítésekbe, hogy aztán újrakezdjük őket? A választott család működését hogyan befolyásolják a hozott családi minták? Mit jelent egyszerre apának és férjnek lenni? Súlyos kérdések, amelyek – előrebocsátom – még őszintébb kérdéseket szülnék. Válaszokat kevésbé, ahhoz túlságosan esendő – ha úgy tetszik: emberi – működésmódokkal találkozunk: „Minden halogatás / az ejtőernyő nyitásának halogatása, / és halogatás minden, / amíg nem ugrasz ki a repülőből. // „Ne sürgessetek! Ne / sürgessenek az orvoshoz, / a parkba, a nagyszülőkhöz, / az óvodába indulók!” – olvasható a 8. számú versben. Az apaszerep mellett a férj szólama is kendőzetlenül őszinte: „Éppen arra készültem, / hogy megírom végre / azt a verset a félelemről, / hogy megengedjük-e // a második gyerekünknek, / hogy megfoganjon – / kistestvér, kistestvér, / mit szólnál, ha nem lennél – // így kezdődött volna; / aztán egy délelőtt / elfogott a hányinger, // és nem sikerült hánynod, / és mégis elmúlt közben / a félelem.” [36.]. Utóbbi szövegben hatásosan feszül egymásnak a szépség és a negativitás esztétikája. A fogantatással kapcsolatos döntést szenttelenül „megengedésként”, a szülő hatalomgyakorlásának szimbolikus fogalmaként jelöli a megszólaló, majd a 7–8. sor mondókájában el is gúnyolódik ezen. Ezt követően a fogantatással járó hányinger jelentését az első tercina végén lévő sortöréssel saját magára is kiterjeszti, hogy végül a félelem elmúlásával jusson nyugvópontra a vers. A félelem elmúlása pedig nem csupán az egyik félre vonatkozik, ismét közös tapasztalatról van szó, ebben az értelemben mérhetetlenül egészséges

Székely Szabolcs könyve: nem kelti azt a látszatot, mintha a gyerekvállalás testi és lelki nehézségektől mentes dolog volna, sőt, a mondóka segítségével azt a fajta morbid humort is megjeleníti, amely a gyermeket vállaló szülők intimitásának sajátja, ugyanakkor egyértelműen jelzi azt is, hogy egyenrangú felek döntéséről van szó. *A beszélgetés története* azonban egyáltalán nem sugallja, hogy az egyenrangúság minimuma önmagában megoldaná a párkapcsolati és családi problémákat, főleg azokat, melyek a gyerekes szülőket érintik.

A beszélgetés története címében szereplő beszélgetés ugyanis hangsúlyosan jelent beszélgetést két ember között: nehéz beszélgetést. Ahogy a szerző egy interjúban fogalmazott: „A szeretetkapcsolatok elsősorban nehezek. Ez a dolguk, ilyen a természetük. Engem a kötet írása közben elsősorban ez foglalkoztatott: hogyan nehéz jól élni egy házasságban.” [Toroczky András: *Soha többé szépirodalmat – interjú Székely Szabolccsal*, Kortárs Online, 2021. 05. 20.] A beszélgetés nehézsége így a verseknek is fontos témája: „Azon vagyok, hogy / gondoljak rád, hogy / beszélgessek veled” [46.]; „Ugyanazt a nyelvet beszéljük, amikor / nem szólunk egymáshoz.” [51.] A beszélgetés tehát egyrésztől kommunikáció a másik féllal [jellemző, hogy a második ciklus *a kérdező fél*, a negyedik pedig *a felelő fél* címet viseli], másrésztől a versek egymással is beszélgetnek, hiszen a kötetkompozícióban elfoglalt helyüket a legtöbb esetben egymásba íródásuk határozza meg: a 19. versben szarvasmarhákat hajtának át a folyón, a 20. versben nyilvános etetést fotóznak a turisták, a 21. darab a „Sötétség kattan, képek csukódnak” mondattal indít, majd mozgásba hozza a bibliai jelentéskört, hogy aztán a 22. vers az ima jellegzetes „Uram” megszólításával induljon és így tovább. *A beszélgetés története* tehát egyszerre házasságtörténet és – sutának tűnő kifejezéssel – motívumtörténet is, nem véletlenül van tele a könyv metapoétikus elemekkel, legyen szó a versírás tematizálásáról [lásd az idézett 36. számú verset], a költészeti hagyománnyal folytatott párbeszédéről vagy a költői megnevezés mibenlétéről.

A költészeti hagyomány nem csupán a szonettformát érinti a kötetben. A „hitvesi líra” és az „alanyi költészet” programszerűen is visszatér: előbbi rögtön a 2. versben, melynek első tizenkét sorában a versbeszélő – egy mondatban – azt sorolja fel, hogy mihez „nincs köze” a hitvesi lírának, majd a következőképp zárja a költeményt: „A hitvesi költészetnek nincs közepe. Akinek történetei / vannak, hogy akarhatna uralkodni rajtuk?” A hitvesi líra tehát megragadhatatlan, hiszen a hitvesi kapcsolatok olyan történetekből állnak, melyeknek lehetetlen – uralható – formát adni [ahhoz túlságosan komplexek]. Megítélésem szerint erre az alapvető belátásra épül a 14 soros – sokszor valóban ál – szonettek alkalmazása is: megpróbálhatjuk [sőt, talán meg is kell próbálnunk] keretek közé – ha úgy tetszik, a költészeti hagyomány keretei közé – szorítani a „hitvesi költészetet”, de az jellegéből adódóan úgymint kibújik a szorításból. Az „alanyi beszédmóddal” hasonló a helyzet: „Alanyi költők, akik házasságban éltek, / és nem a válást tervezték éppen – miért írtok / bármi másról, mint a házasságotokról?” – indul a 43., kiáltványszerű vers, majd a láncokoskodás retorikája uralja le a dikciót, s ezzel a beszélő vissza is vonja a vers elején kérdésformában tált kinyilatkoztatást. Ebből is látszik, hogy Székely Szabolcs messzemenőig tisztában van azzal a lírai kontextussal, amelyben megszólal. A klasszikus, quartina- és terzina-mértékegységben gondolkodó – akár rímes [29.], akár rímtelen [41.] – szonettjei

minőségben még úgy sem maradnak el Gergely Ágnes, Markó Béla vagy Nádasdy Ádám szonettjeitől, hogy leginkább az ő szövegszervezési eljárásait idézik; a szövegközi utalások Tolsztoj *Anna Kareninájától* [43.] József Attila *Születésnapomra* című versén át [53.] Petőfi „*Itt van az ősz, itt van újra...*” opusán keresztül [42.] Arany János *Családi köréig* [34.] és *A walesi bárdokig* [18.] híres szöveghelyeire mutatnak, ráadásul úgy, hogy mennyiségük egyáltalán nem tola kodo (értsd: az utalásos technika nem uralkodik a versek eszközkészletén), és – egy kivétellel – családi vonatkozású szövegeket idéznek meg. A kivétel, *A walesi bárdok*-utalás más szempontból fontos: a 18. darab már első két sorában Székely Szabolcs szövegszervezésének egyik fontos hatáspontjára világít rá: az „Egy folyóról meséltél a múltkor, hogy olyan, mint itt az utca. / Halforgalom szorgos, végtelen körútja, utcahossza” sorpár motivikusan (a hal, a folyó, a jelenlévő „te”) és dikcióját – elsősorban prozódiját – tekintve Tóth Krisztina költészetét idézi meg, s ennek metapoétikai szinten szerves köze van a minél pontosabb költői megnevezés – ebben az esetben leginkább újholdasnak mondható – eszményéhez: „Sok beszédem közt hova tart egyetlen mondatom.” – szól a vers tizedik sora. Számos hasonló megoldással él a kötet több verse is, akár a klasszikus értelemben vett szépség esztétikájáról („és nincsen hatalmam a hazug / és szép mondatok felett, mondjuk, hogy neked kráter alakú szíved van, / nekem pedig meteorit alakú szívem van” – 4.), akár a formai önreflexióról („Formát bontani, házat, mondatot, / tartalommá” – 28.) van szó. E két elem, a „szép mondatok” és a vers keletkezésének felmutatása ismét ugyanabba az irányba mutat, mint a „hitvesi líra”: jelesül, hogy a rendelkezésre álló lírai hagyomány a 21. századi szeretetkapcsolatokra nem alkalmazható problémátlanul. Adja magát a kérdés, hogy miféle versbeszéd tudósíthat akkor hitelesen?

Leginkább a mitológémákra épülő versbeszéd, és legfőképp az apa motívumának változékony (mitikus és élő hétköznapi) előkerülése: a hétköznapi apaké a sportcentrum öltözőjében beszélgető, válófélben lévő negyvenes férfiaktól [35.] a gyereket fürdető apákig. Ez utóbbi vers [17.] a második ciklus záró költeménye, mely a harmadik szakasz címét is megelőlegezi [*apák és tengerek*]. A mitikus apák bibliai szövegeket idéznek meg. Izsák és Ábrahám történetéről többször is olvashatunk: a 9. versben említett Moriah hegye a 13. darabban a kés motívumával egészül ki, a 30. – negatív szülői viselkedésmintákat tematizáló – versben pedig absztrahálódik az áldozattétel („az Istennek kedves áldozat és / a vérrokonság”); ezenkívül József válik kulcsalakká sajátos összefüggésben: a 21. versben kerül elő először a két apa motívuma („Én vagyok az, akit / Józsefnek hívnak. Ennek a másíknak nincs / neve”), majd a kötet talán legerősebb költeményében, az utolsó előtti azonos című hosszúversben bontakozik ki. A *Két apáról* e sorok írója tavaly műhelybeszélgetést készített a költővel a *Jelenkor Online* felületén. A szerzői önértelmezés a kötetegész szempontjából is sokatmondó: „A *Két apa* számomra elsősorban egy apáról szól, egyetlen apáról: egy olyan apáról, aki egyszerre van távol meg közel, néha távol van, máskor meg közel van. Szerintem ez a kettősség, az elérhetőség ambivalenciája sok ember apatapasztalatára jellemző. Ha volt versmag, akkor ez a felismerés volt az: hogy ez a bibliai történet elég jól megmutat valamit a szüleinkhez és rajtuk keresztül az isteneinkhez fűződő viszonyainkból.” [Fekete Richárd: „*Az elérhetőség ambivalenciája*”. *Műhelybeszélgetés Székely Szabolccsal*, *Jelenkor Online*, 2021. 02. 24.] A versben megjelenő két apa [a gyerekeszélővel

dartsozó, tévező, kártyázó ács, illetve a távollévő másik) tehát egyfelől értelmezhető a közellét–távollét kettősségében, valamint a távollét közellétté tételének az igényében: az eredendő hiány betöltése ugyanolyan kulcstapasztalat [„elkezdés keresni egy embert, aki / az apád lesz” – 13], mint másutt a hiányból származó apakonstruálás igénye [„Megszóllatni, mondjuk, egy apát.” – 33]. Másfelől sokatmondó a szerzői önértelmezésben a szülők párhuzamba állítása az istennel. A pedagógiai pszichológia alapvető belátása, hogy a gyerekek a korai éveikben egyszerre látják a szüleiket mindentudónak, hatalmasnak, ugyanakkor folytonosan hozzáférhetőnek, akár egy istenséget. A bibliai történetek összekapcsolása a mai apafigurákkal pedig szorosan összefügg a szülői [isteni] minták áthagyományozódásával, a könyv egyik – már idézett – alapkérdésével: jelesül, hogy a választott család működését hogyan befolyásolják a hozott családi minták? Ezek a tapasztalatok manifesztálódnak *A beszélgetés történetének* mitológemáiban, és ezek szavatolják a versbeszéd hitelességét.

Amikor a kritika elején koncentrált témakezelésről és egymásba íródó motívumokról írtam, akkor ezt azon recenziók ismeretében tettem, melyek a kötet motívumszerkezetét néhol önismétlőnek és unalmasnak találták, illetve kényelmes kritikai pozícióból kérték számon a koncept-jellegből adódó anomáliákat (főképp a „gyengébb” verseket, nyilván). A fenti, mitológemákról szóló bekezdésben a kötet 56 verséből mindössze nyolcat olvastam össze, szemléltetvén, hogy az értelmezői mélyfúrás akkor sem illik spórolni, ha a kritika műfajának szűkösebb terjedelme és az ítélet démona csábít rá.

Székely Szabolcs második kötetével kapcsolatban végül röviden szólni kell még három fontos poétikai hatáselemről. A jelentéssokszorozó megoldások az egyszerű – és többeket irritáló – szójátékoktól a kötetegész fényében egészen komplex szóösszetételekig terjednek. A második ciklus címe, a *kérdező fél* például háromféle értelmezési utat nyit meg: a köznyelvi fordulat a versek egyik alapregiszterére, az élőbeszéd-szerűségére mutat, míg a „fél” kifejezés – homonim természetéből adódóan – egyszerre utal a házastársi beszélgetésben kérdező félre és a kérdező félelmére. A jelentéssokszorozás mellett szembeűnő a versek prozódiai igényessége. Igényességen nem csupán a – Székely esetében vitathatatlan – klasszikus verstani tudást értem, hanem azt a fajta költői képességet, mely a legkülönfélébb sor- és mondathosszúságú variációkat is gördülékenyen tudja működtetni: a mondathossz például a töredezett 11–12 mondatosoktól (15; 16; 17; 25.) a sodró egymondatos szonettekig (5; 22; 23; 30; 40; 46; 50; 54.) tart. A fragmentált vers monoton, kijelentő módú, lassú jelentésváltozásokon nyugvó előrenyomulását és a hosszú mondat logikai finomhangolásokból és az ismétlés retorikai alakzataiból építkező poétikáját egyaránt mesterien műveli a szerző. Utóbbi sajátosság figyelhető meg az utolsó, „Bele fogsz halni most, madárka...” kezdetű szonettben, melynek variatív bokorrímei a halmozás és a fokozás alakzataival karöltve hoznak létre egészen emlékezetes szépségű költeményt. A jelentéslétesítő szójátékok és a prozódia mellett a – szép mondatok kapcsán már említett – szépség [s néhol a szépnélküliség] esztétikája által uralt képalkotás teszi élményszerűvé az olvasást: „Fáskamrányi csöndet örököltél, / mely a tükörterembe átcpelhető” – olvasható a 27. versben, míg másutt egyfajta hétköznapi, szinte prózai negatív esztétika [egy madár halála és a gyalogost figyelmen kívül hagyó autós] kerül feszültségbe a Szijj Ferenc *Kéregtornyából* ismerős „szárnyra kelt víz” gyönyörű képével: „Madarad

elhull, mint a rongy. Csontjait autó / tapossa szét. Az úttest mellett a járdán / egy aszszony félreugrik, ahogy szárnyat növeszt / a tócsa a gyors esőzés után.” [52.] E három hatáselemből is látszik, hogy a költészeti hagyomány megkérdőjelezése egyáltalán nem érvénytelenítést, sokkal inkább kiegészítést jelent Székely Szabolcs könyvében. Ebben az értelemben is józan és egészséges *A beszélgetés története*, mely a közéleti témákra sem vak, ám a társadalmi kérdéseket elsősorban lélektani (megélési és reflexiós) szempontból közvetíti, és a vers hitelével képes tudósítani arról, hogyan nehéz jól élni: néha úgy, hogy a kispolgárinak tűnő „Kibélelt, páncélos élet”-ben beleroskad az ember a szeretetkapcsolatba tett munkába [26.] vagy épp a gyereknevelésben vétett hibákba [9.], néha pedig úgy, hogy a csecsemőt szoptató, s abba belealvó kedves száján kicsorgó nyálat is „villódzó csillagok” követik [48.]. Szélességében ennyire merész és egzisztenciális értelemben ennyire súlyos spektrumon csak kevesen tudnak érvényesen megszólalni a nyolcvanas években született magyar költők közül. [Magvető]

FEKETE RICHÁRD

Amit tudni akartál a szonetről – most megkérdezheted

PATAKY ADRIENN: *A HANGZATKÁTÓL A SZONETTKOSZIG. A MAGYAR SZONETT TÖRTÉNETÉRŐL ÉS NAGY PILLANATAIRÓL*

Az irodalom mint művészeti ág örökérvényűségének és egyúttal kimeríthetlenségének, azaz végtelen variativitásának egyik legpregnansabb bizonyítéka a legkülönfélébb műfajok és műformák permanens, akár évszázadokon keresztül tartó folyamatos jelenléte, illetve megújulási, transzformációs képessége. E hagyományos, esetenként akár másfél-kétezer éves múltra visszatekintő típusok és változatok egyszerre jelentették a tradícióhoz kapcsolódás lehetőségét és a kihívást annak meghaladására. Felmutatni valami újat a régiiben, s egyúttal annak bizonyítását, hogy az alkotó nemcsak hogy ismeri a régi kereteket és biztonsággal mozog közöttük, de képes azok inspiratív, invenciózus és konstruktív meghaladására is. Az „édes rögzültség/rögzítettség” terhet felvenni, a látszólag szűk köntösbe belebújni így egyszerre lehetett bizonyítéka a mesterségbeli tudásnak és az innovatív íráskészségnek.

A szonett az egyik legismertebb és legtöbbet használt műforma a tradíció igencsak széles skáláján. Pataky Adrienn tudományos munkásságában már korábban is kutatásainak középpontjában állt e téma, a Ráció Kiadó 2016-ban jelentette meg *Szabad kötöttség [Szonettekről és politikai líráról a '45 utáni magyar irodalomban]* című munkáját. A recenzens már e könyvről írt kritikájában megállapította: igen „találó szerzőnk oxymoronos kötetcímzése, hisz a jelzős szintagma épp az állandóság és változékonyság kettősségét, egymásba forduló dinamikáját, interferenciáját képes magába sűríteni. Emellett pedig metaforikusan arra is utal, hogy a rögzültség éppen hogy – látszólag paradox módon – szabadságot biztosít, már csak azért is, mivel e